

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské sociální práce

Bakalářská práce

2015

Barbora Březíková

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Barbora Březíková

*Rizika spojená s bydlením dětí v azylovém domě
z pohledu jejich matek*

Bakalářská práce

vedoucí práce: Mgr. Denisa Raková Novotná, DiS.

2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci dne

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat Mgr. Denise Rakové Novotné, DiS. za odborné konzultace a podnětné připomínky při vedení mé práce. Také děkuji uživatelům a pracovním Azylového domu Fondu ohrožených dětí v Olomouci za ochotu a spolupráci při realizaci výzkumu.

Obsah

OBSAH	1
ÚVOD	2
1. TEORETICKÁ ČÁST	3
1.1. ZÁKLADNÍ POJMY	3
1.1.1. <i>Riziko</i>	3
1.1.2. <i>Sociální vyloučení</i>	4
1.2. VÝCHOVA A SOCIALIZACE	6
1.2.1. <i>Rodina</i>	9
1.3. AZYLOVÉ DOMY	11
1.3.1. <i>Azylový dům Fondu ohrožených dětí v Olomouci</i>	12
2. VÝZKUMNÁ ČÁST	16
2.1. PŘÍPRAVA VÝZKUMU	16
2.2. REALIZACE VÝZKUMU	19
2.3. VÝSLEDKY ANALÝZY DAT	22
2.4. SHRNUTÍ INTERPRETACE ANALÝZY DAT	35
ZÁVĚR	37
DISKUZE	38
POUŽITÁ LITERATURA	40

Úvod

Dočasným řešením pro matku, která je v obtížné životní situaci, může být ubytování v azylovém domě. Spolu s ní do azylového domu přichází také její děti, které se vlivem této změny rovněž dostávají do nelehké situace. Čeká je nové prostředí, nový domov, nová škola či školka, noví lidé v bezprostředním okolí. Jako dobrovolnici azylového domu mě zajímalo, jak děti tyto mnohé změny zvládají a jaká pro ně existují rizika plynoucí z bydlení v azylovém domě. Proto jsem se rozhodla provést v zařízení výzkum a zjistit názor uživatelů služeb.

V teoretické části práce se zabývám termínem riziko a souvisejícími pojmy, zejména sociálním fungováním a socializací, protože tyto procesy ovlivňují vývoj dítěte. V práci se samozřejmě zabývám také rodinou, která poskytuje zázemí a zprostředkovává zkušenosti potřebné pro seberealizaci, vlastní identitu a naplňování společenských rolí. V kapitole o azylových domech vysvětluji systém sociálních služeb v České republice a seznamuji čtenáře se zařízením Azylového domu Fondu ohrožených dětí v Olomouci, včetně specifik života ve společenství azylového domu.

V praktické části popisuji průběh kvalitativního výzkumu, jehož cílem je objasnit rizika spojená s bydlením dětí v Azylovém domě Fondu ohrožených dětí v Olomouci z pohledu jejich matek. Rozhovory jsem provedla s pěti respondentkami, výzkum jsem podpořila zúčastněným pozorováním a vedením terénních poznámek. K fixaci dat jsem použila audiozáznam, získaný materiál jsem zpracovala a k analýze dat jsem využila otevřené a axiální kódování. Praktickou část tvoří čtyři kapitoly: příprava, realizace výzkumu, výsledky analýzy dat a shrnutí interpretace analýzy dat.

Cíl bakalářské práce je důležitý pro oblast sociální práce, protože identifikace rizik umožňuje lepší pochopení problematiky rizik plynoucích z bydlení dětí v azylových domech a včasnou prevenci negativních jevů.

1. Teoretická část

1.1. Základní pojmy

1.1.1. Riziko

Existuje několik typů rizik a nebezpečí v moderním světě, a ačkoliv vznikají stále nové mechanismy zajišťující vysokou úroveň bezpečí, vznikají také nová nebezpečí, jejichž formy můžeme rozdělit na ty, které mění objektivní rozložení rizik (globalizace rizika ve smyslu intenzity, globalizace rizika ve smyslu rozsahu nebezpečí, rizika pocházející ze socializované přírody, rozvoj institucionalizovaného rizikového prostředí), a na ty, které mění prožívání nebo vnímání zjištěných rizik (vědomí rizika, vnímání rizika širokou veřejností). Intenzitou rizika rozumíme možné globální katastrofy, které vytváří vidinu nebezpečí, které se týká každého z nás (např. ekologické katastrofy, nukleární války). Tato globální intenzita stírá všechny ekonomické a sociální rozdíly, protože hrozba se týká všech. Ve světě, ve kterém se předpokládá, že člověk má nad svým životem racionální kontrolu, se objevuje pocit osudovosti, což je přesvědčení o tom, že to nějak půjde po svém. Toto přesvědčení v podstatě předpokládá potlačování úzkosti, což má, společně s dobrou distribuovaností vědomí o riziku jako neustále hrozícího nebezpečí, na člověka vlastně umrtvující efekt. Dalším rizikem je mechanismus jako celek, protože může selhat (např. proto, že služby a zdroje nejsou pod místní kontrolou v důsledku institucionalizovaného prostředí) a tedy ovlivnit každého, který tento mechanismus nějak využívá (Giddens, 1998, s. 113–121). „Neodvratitelná globální rizika, která nyní podstupujeme, jsou totiž klíčovými prvky překotného a ničivého charakteru modernity, za něž nejsou odpovědní žádní určití jednotlivci nebo skupiny, a tudíž nikdo nemůže být nucen k tomu, aby dal věci do pořádku“ (Giddens, 1998, s. 119).

„Sociální změna v (post)moderních společnostech přináší celkový růst spotřeby a životního standardu, na druhé straně ovšem také zvýšené, kumulované a překrývající se nejistoty a rizika. Zvýšená a selektivní míra expozice těmto rizikům kulminuje někdy v procesech sociální exkluze a přináší kumulovaná a mnohonásobná znevýhodnění v různých oblastech života“ (Kajanová podle Kahoun a kol., 2007, s. 163).

Obecně chápeme riziko, nebezpečí nežádoucího děje, které může vyvolat škodu, ztrátu či nezdár, jako dvojího typu: úkon a událost. Úkonem rozumíme jednání, které vychází z vlastního přičinění či rozhodnutí osoby či jejího okolí, událost znamená stav nebo děj, který vzniká nezávisle na lidském jednání. Sociální riziko znamená sociální příhodu, se kterou je v právu spojen vznik, změna a zánik práv a povinností. Sociální událost je společností uznané sociální riziko, které ohrožuje člověka ekonomicky a sociálně, a jeho řešení vyžaduje společenskou ochranu, protože osoba není schopna odvrátit důsledky rizika pomocí vlastních sil. Znalost sociálních rizik umožňuje státu pozitivně ovlivňovat život jeho občanům a poskytovat sociální jistoty, na které mají nezadatelné a nezcizitelné právo (Matoušek a kol., 2013, s. 234–235).

1.1.2. Sociální vyloučení

Pojem sociální fungování použila Hariett Bartlettová pro označení interakcí, které probíhají mezi osobou a nároky jejího sociálního prostředí. Podle tohoto konceptu neexistují lidé jako samostatné a individuální jednotky, jsou ovlivňováni svým prostředím. Prostředí a lidé jsou v neustálé interakci a podstatné je, že zatímco prostředí klade na člověka určité požadavky, člověk je nucen na ně „bezproblémově a zdravě“ reagovat. To znamená, že mezi člověkem a prostředím musí být rovnováha. Příčinou problémů nebo jejich nezvládnutí může být nedostatek dovedností na straně osoby, nebo nepřiměřené nároky na osobu ze strany jejího okolí. Cílem práce sociálního pracovníka je pomoci redefinovat očekávání společnosti nebo umožnit osobě coping, schopnost řešit problémy (Matoušek a kol., 2013, s. 226–227).

„Sociální vyloučení se obecně chápe jako nerovnost v účasti na životě společnosti, která je výsledkem nebo důsledkem absence příležitostí a možností. Tato nerovnost vede k izolaci a odtržení od společnosti. Na sociální vyloučení se pak nahlíží jako na odraz nerovného přístupu k pěti základním zdrojům společnosti: zaměstnání, zdravotní péči, vzdělání, bydlení a sociální ochraně“ (Hradecký podle Chudoba – záležitost nás všech. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, 2010, s. 80).

Sociální vyloučení je společenským jevem či procesem vyloučení jedince ze společnosti ve smyslu omezení přístupu k možnostem, zdrojům a institucím běžně dostupným ostatním členům společnosti. Během tohoto procesu dochází k omezení

občanských, politických a sociálních práv a k rozdílnému vnímání identity a statusu (Matoušek a kol., 2013, s. 232–233).

Koncept sociálního vyloučení nechápeme ve vztahu stupňování nerovností. Koncept sleduje mechanismy, kterými jsou určité skupiny oddělovány od hlavního proudu společnosti. Nejde ani tak o třídní nerovnost a popis těch, co jsou nahoře, a naopak těch, co jsou dole, jde spíše o rozdělení na vně a uvnitř společnosti. Jde o stav, ve kterém jedinec plně nespolupracuje na ekonomickém a sociálním životě společnosti nebo nedosahuje životního standardu dané společnosti. V případě chudoby mluvíme o sociálním vyloučení kvůli nedostatku příjmů a/nebo nedostatečnému přístupu ke zdrojům. Chudoba není pojem jednoznačný, záleží na odborném posouzení a společenském konsenzu, ale zároveň i na subjektivním vnímání chudoby. Někdo se může cítit chudý, protože se např. pohybuje mezi lidmi vyššího sociálního statusu, naopak lidé s nízkými platy v bohaté zemi, se jako chudí vůbec cítit nemusí, ať už ze skromnosti, nebo z jiných důvodů (Krebs, 2010, s. 119–138). Jak píše Krebs (2010, s. 147) „chudobu lze obecně vymezit jako stav, kdy lidé nejsou schopni uspokojovat své základní životní potřeby v míře, kterou společnost v dané době uznává jako minimální či nezbytně nutnou.“

Česká republika garantuje zajištění minimálních životních podmínek všem občanům na úrovni existenčního minima. Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu stanoví životní minimum jako minimální hranici peněžních příjmů fyzických osob k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb a existenční minimum jako minimální hranici příjmů osob, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití (Zákon č. 110/2006 paragraf 1).

V dalších zákonech, např. č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, jsou rozpracována další opatření k zajištění fungování záchranné sociální sítě na demokratickém základě sociálně spravedlivého a solidárního státu.

Fenomén bezdomovectví, extrémní projev společenského vyloučení, nás jako jeden z neduhů civilizace nutí k mobilizaci materiální i morální solidarity. Prvním krokem k úspěšnému řešení je poznání, přičemž je třeba si uvědomit, že bezdomovectví, důsledek kontinuálních sociálních a ekonomických sil a struktur, má relativní charakter, a mělo by být posuzováno ve svých příčinách, nikoliv důsledcích. Pro plné porozumění šíře problému musíme vzít v úvahu všechny osoby, kterým hrozí chudoba, hlad, nezaměstnanost,

nedostatek vzdělání, nestabilní společenský život, nedostupnost podmínek k uspokojování potřeb, a mnohé další ekonomické, sociální, politické, demografické okolnosti. Ačkoliv každý z nás byl s lidmi bez domova nějakým způsobem konfrontován a každý z nás má nějakou, ač neúplnou a zkreslenou, představu o těchto lidech, základním nedostatkem v našem poznání je právě neúplnost. Představujeme si, že lidé bez domova jsou ti, které vidáme na ulici. Špinaví, pod vlivem alkoholu, často od krve, žebrající, vzbuzující spíše odpor než soucit. Možná si ještě vzpomeneme na ty, kteří žijí na okraji města, nejsou nám každodenně na očích, z nějakého pro nás neznámého důvodu se neobracejí na veřejné nebo charitativní služby, aby našli nocleh. O těchto dvou skupinách lidé všeobecně vědí, ale neuvědomují si, že tyto skupiny jsou ve skutečnosti rozšířeny o skupinu třetí (Hradečtí, 1996, 34-42). Tato bakalářská práce se zabývá životem právě třetí skupiny fenoménu bezdomovectví – potenciálním bezdomovectvím.

1.2. Výchova a socializace

Zdatnost „děti z azylu“ může být pro návštěvníka azylového domu ohromující. S jakou samozřejmostí a smyslem pro zodpovědnost pečují o své mladší sourozence, ale i o ostatní mladší děti z kolektivu! Jsou schopny si uvařit, připravit věci do školy, obsloužit se na toaletě, postarat se o hygienu a ošacení, obstarat potřebné informace a náčiní, uspokojit své životní potřeby, a to všechno naprosto samostatně. Není divu. Tyto děti totiž mnohdy nepoznaly jiný životní model, musely se naučit postarat se samy o sebe. Před vstupem do azylového domu nejspíš zažily dlouhodobou dysfunkci rodiny, několikrát se stěhovaly, několikrát nastoupily do nové školy či školky. Svoje dětství prožívají v prostředí obav z budoucnosti. Ačkoliv v běžném životě jsou tyto děti velmi schopné, zdá se, že ve škole bývají často označovány za problémové. Dítě totiž neovládá běžné společenské návyky, špatně se soustředí, školní výsledky jsou podprůměrné a neuspokojivé, dítě vybočuje a není součástí třídního kolektivu. Pedagogové to s takovým dítětem nemají lehké a často musí věnovat pozornost nestandardním projevům chování, jako je agresivita, malá motivace k výkonu, pokřivené návyky, hodnoty a normy, deprivace, a to na úkor přirozené tendence dětí být hodné a dobré dítě. Pozitivní potenciál je třeba vnímat ve zvědavosti a tvořivosti dětí. Někdy by možná stačilo pouze přistoupit na jejich hru, protože děti velmi stojí o pozornost a za pochvalu jsou schopny vykonat mnohé (Homolková podle

Chudoba – záležitost nás všech. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, 2010, s. 92).

Pro účely objasnění pojmů, jako je socializace, sociální deviace či skupina a kultura, je třeba se nejprve zamyslet nad faktory, které ovlivňují vývoj dítěte. Mohli bychom se zajímat o časně dětství a jeho důležitost z hlediska dalšího vývoje z pohledu hlubinné psychologie nebo podrobněji zkoumat další vývojová období včetně středního dětství, puberty, dospívání. Jelikož jsou však děti respondentek ve věku středního dětství až puberty, soustředím se v následujícím textu na významné události, které ovlivňují socializaci dítěte v tomto období.

K první velké proměně v životě dítěte dochází s nástupem do první třídy základní školy, protože právě v této chvíli se dítě stává členem dosud neznámé lidské skupiny. S touto novou rolí přichází celá řada pocitů a očekávání nejen ze strany dítěte, ale také ze strany ostatních členů rodiny, okolí a celé společnosti. Jak dítě obstojí, co má očekávat, jaké to teď bude, o co přichází, čemu jde vstříc? Toto období se dítěti jeví jako první proniknutí do světa dospělých. Od rodičů, sourozenců i od ostatních významných druhých dítě dostává všemožná ponaučení, rady, jak nejlépe zapadnout do nového kolektivu, systému, zároveň je vybavováno návody, jak vyniknout v tom, v čem je dítě dobré. „Nesmíš být jiný než ostatní, ale zároveň nad nimi musíš vyniknout (Jedlička, 2011, s. 116).“ Tato rozporuplná rada prozrazuje i budoucí nesoulad mezi obecným požadavkem přizpůsobení se a tvořivostí a individualitou. S novou sociální rolí přicházejí dárečky (znaky), které dítě přímo staví do pozice školáka. S novou aktovkou, sešity, tužkami a knihami pravidelně dochází do své nové třídy, kde má své místo v lavici. Tady se učí podřizovat se pro ně dosud nezvyklému pořádku a časovému harmonogramu (Jedlička, 2011, s. 115–117). Začíná proces sekundární socializace prostřednictvím pravidelné školní výuky, díky které se dítě učí nejen novým poznatkům, znalostem a dovednostem, ale především všeobecně platným normám a požadavkům společnosti (Jedlička, 2011, s. 132).

Socializací rozumíme proces, během něhož se jedinec stává součástí společnosti. Osvojuje si poznatky, dovednosti, měřítko a normy, se kterými se ztotožňuje a pomocí nichž dochází k jeho enkulturaci. S tímto procesem tedy rovněž úzce souvisí proces individualizace, během kterého se jedinec učí vzorcům chování na základě sociálního zrcadla, které je tvořeno nejenom významnými druhými, ale i celou společností. V sociální interakci se jedinec vyvíjí, psychicky zraje, utváří a přetváří své hodnotové vzorce, učí se být sám za sebe, být nezávislý, dosahovat cílů a realizovat se v prostředí. Procesem učení

rozumíme nejenom pouhé memorování, získávání schopností a znalostí, ale také sociální učení, díky kterému se utváří osobnost člověka. V rámci socializace jedinec formuje svoji identitu, rozvíjí kognitivní schopnosti, učí se sebeuvědomování a sebekontroli. Základem sociálního jednání je schopnost užívat jazyka, zacházet se symbolickými významy obsaženými v něm (Musil, 1999, s. 45–48).

Sociální patologie a deviace

Člověk a jeho sociální svět vstupují do vzájemné interakce. Složkami tohoto procesu jsou externalizace, objektivizace a následná internalizace. Sociální realita je tedy výsledkem výtvaru interakce. Schopnost bezproblémové interpretace sociální reality souvisí se socializací jedince, s očekáváním prostředí a s konkrétním ukotvením jedince. V případě odchýlného chování jsme schopni toto chování vnímat a hodnotit jako deviantní. Bezproblémová socializace dítěte bude tedy záležet především na sociálním kontextu. Jestliže dítě jakkoliv vybočuje, často je mu vnucena deviantní nálepka, kterou chápeme jako publikem připsanou vlastnost lidského jednání. V případě sociálního devianta rozlišujeme deviantovu kariéru na primární a sekundární deviaci. V případě první, situační deviace pozorujeme situaci, ve které jedinec podniká chování, kterým porušuje normy společnosti, ale sám sebe jako devianta nevnímá. Sociální reakcí rozumíme celkovou odpověď publika na toto chování vnímané jako deviantní. Sekundární, systematickou, deviaci rozumíme ztotožnění devianta s chováním, které společnost identifikuje jako deviantní (Munková, 2013, s. 75–86).

Deviace je obecně chápána jako odchylka od normální struktury či funkce (Fischer, Škoda, 2009, s. 14). Jak vysvětluje Hrčka (2000, s. 11), deviace jako odchylka od normy je obecnou vlastností, což znamená, že v jakémkoliv výběru velkého souboru případů jednoho stejného jevu vždy najdeme případy, které se budou od ostatních lišit do takové míry, že je bude možné nazvat deviantními. Fischer, Škoda (2009, s. 14) definují sociální deviaci jako určitý nekonformní způsob jednání vůči normě akceptované většinou. Přičemž Hrčka (2000, s. 117) vysvětluje, že i konformita, tj. poslušnost vůči požadavkům, normám a standardům, může být spojena s deviantním chováním jak ve smyslu tzv. pozitivní deviace, jednání, které je např. hodnoceno jako mimořádné, protože přesahuje obvyklá normativní očekávání, čili nadměrně konformní jednání, tak ve smyslu negativní deviace – nedostatečné konformity k požadavkům a očekáváním společnosti.

1.2.1. Rodina

S rodinou jako určitou formou sociálního uskupení jedinců má každý z nás svou každodenní zkušenost. Jde o velmi důležitou sociální skupinu, v jejímž intimním prostoru si členové navzájem rozumějí a ve které dochází k uspokojování fyzických, psychických a sociálních potřeb. Pokusy o definici normality rodiny se zkomplikovaly zejména proto, že si uvědomujeme, že pojetí normality jsou sociálními konstrukty, a že jsou proto jako takové ovlivněné vlastním názorem a kulturním kontextem (Barker, 2012, s. 35–39).

Možný (1999, s. 16) píše, že „rodina je universální lidská instituce“, ale že „je zároveň i základním kamenem sociální nerovnosti.“ Nerovnost v tomto případě chápeme jako rozdílný potenciál pro vývoj a výchovu dětí z důvodu rozdílného způsobu péče o děti i kvůli povaze kulturní a sociální výbavy rodičů vychovávajících dítě (Možný, 1999, s. 16). Ačkoliv dokážeme definovat funkce rodiny, kterými jsou zejména obstarávání základních potřeb všech členů rodiny, výchova a socializace dětí, legitimita manželské intimity, zajištění bezpečí, reprodukce, ne každá rodina plní funkce všechny. Jako nerovnost můžeme také chápat etnické odlišnosti. Každá rodina má své normy a hodnoty přijímané všemi členy, tato pravidla však v jiné rodině akceptována být nemusí. Podstatné však je, že rodina poskytuje vzorce chování a zázemí a zprostředkovává zkušenosti potřebné pro seberealizaci, vlastní identitu a naplňování společenských rolí (Barker, 2012, s. 35–39).

Zajímavý pohled na funkci rodiny nabízí ve filozofické reflexi problému rodiny v nejistotě Rozhoň (2013, s. 51–58), který říká, že rodina tvoří základ nás samých, a proto nás zajímá a snažíme se vysvětlit její každé možné ohrožení. Konkrétními nejistotami máme na mysli ekonomickou krizi, nezaměstnanost, mezigenerační konflikty, stárnutí populace a jiné. Nejistotu však vidíme i v samotném pojetí rodiny jako systému funkcí. Funkce totiž nejistotu prohlubují. Kde stavíme na funkcích, hovoříme zároveň o funkčnosti a nefunkčnosti. Funkce nejenže nahrazují skutečnou identitu, ale jde v nich především o udržení systému, nikoliv jedince. Aby rodina držela pospolu, musí její členové cítit, že k ní bezpodmínečně patří. Jistota, kterou domov poskytuje, je jistota plynoucí z důvěry. Pokud má sociální práce přinést něco dobrého, musí se zaměřit na péči o důvěru, péči o smysl v konání.

Rodina v krizi

O matkách s dětmi žijícími v azylovém domě se dá v jistém smyslu uvažovat jako o rodině v krizi, protože, jak píše Sobotková (podle Špatenková a kol., 2004, s. 73–75), neustálé proměny uvnitř rodiny i v jejím okolí z důvodu současného přístupu k rodině jako živému systému představují pro rodinu nemalé nároky. Rodina si musí udržet kontinuitu obvyklých interakcí, které jsou však narušovány různými událostmi, jako např. partnerské krize nebo skupinová vývojová krize, kterou rozumíme časovou shodu zásadních psychických vývojových změn u více členů rodiny.

Etiologie, nauka zaměřená na hledání příčin poruch, zdůrazňuje vliv rodiny z hlediska funkcí, výchovného stylu, vztahů a emocí, struktury, komunikace a integrace, z hlediska výskytu patologických jevů. Jak uvádí Labáth (2010, s. 61–62), děti z delikventní rodiny budou s největší pravděpodobností také vykazovat delikventní chování, protože jestliže komunikace v rodině není na dobré úrovni, členové rodiny se nechovají ve vztahu k sobě navzájem empaticky, kooperují jen s nízkou mírou produktivity, s největší pravděpodobností bude i atmosféra v rodině konfliktní. Extrémně vysoká míra závislosti členů rodiny na sobě navzájem nebo naopak absolutní nezájem o druhého rovněž přispívá k nevhodné atmosféře pro bezproblémový vývoj dítěte.

Součástí životní situace jsou jednak překážky ve zvládnání životního úkolu, zároveň také účelné využití vhodných zdrojů, které by mohly pomoci zvládnout obtížnou životní situaci. V průběhu života jsou před jednotlivé členy rodiny stavěny v rozličných okolnostech, situacích a kontextech různé životní úkoly, jejichž bezproblémové zvládnutí ovlivňují faktory, které můžeme rozdělit do tří typů: charakteristiky rodiny včetně vlastností a charakterů členů rodiny, zdravotního stavu, příjmů, konexí a známostí, nakloněnost k vnímání potřeb ostatních členů; očekávání společnosti vůči rodině; podporu, které se rodině dostává nebo nedostává. Práce sociálních pracovníků pak spočívá v pomoci rodině zvládnout obtížná očekávání změnou faktorů, které způsobují, že je určitá životní situace pro rodinu obtížně zvládnutelná (Šrajer, Musil, 2008, s. 9–14).

1.3. Azylové domy

V České republice je systém sociálních služeb rozdělen do tří rovin (terénní, nízkoprahové, pobytové služby), přičemž s každým stupněm se zvyšují požadavky na uživatele služby a formu spolupráce, zároveň také roste sociální kontrola. Ubytovací služby poskytují zázemí a reintegrační služby, což vyžaduje aktivní spolupráci, která je zpravidla koncipována v individuálním plánu. Z pobytové služby je klient nucen po nějaké době odejít a na jeho místo přijde nový zájemce. Problémem je nefunkčnost tohoto systému, ve kterém chybí uspokojivý počet zařízení reintegračního systému (nedostatek sociálních bytů), a který klade na uživatele vysoké nároky, které často není schopen splnit, a pak je nutné se s uživatelem rozloučit, protože na jeho místo čeká další zájemce (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013, s. 306).

Podle Slovníku sociální práce je azylový dům ubytovací zařízení pro osoby bez přístřeší, které klientům motivovaným ke změně dosavadního životního stylu pomáhá a umožňuje jejich integraci do společnosti (Matoušek, 2003, s. 32).

Podle paragrafu 57 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, poskytují azylové domy pobytové služby na přechodnou dobu osobám v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení. V následujícím odstavci je definován obsah služby takto:

- a) poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy,
- b) poskytnutí ubytování,
- c) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí

Služby azylových domů požadují právní jistotu v uzavření písemné smlouvy mezi poskytovatelem a uživatelem sociální služby, aby bylo zajištěno co nejpřesnější vyjádření práv a povinností smluvních stran. Výsledkem smlouvy je shoda o podstatných náležitostech, jako je datum zahájení smluvního vztahu, popis poskytované služby, obsah, způsob úhrady, související ujednání, práva a povinnosti obou smluvních stran. Součástí smlouvy je rovněž ujednání o dodržování vnitřních pravidel, se kterými je nutné uchazeče o službu prokazatelně a s dostatečným předstihem seznámit (Michalík, 2008, s. 74–75).

1.3.1. Azylový dům Fondu ohrožených dětí v Olomouci

Posláním azylového domu Fondu ohrožených dětí v Olomouci je poskytovat pomoc spojenou s přechodným ubytováním ženám s nezletilými dětmi, těhotným ženám starším 18 let a dívkám z dětského domova a pěstounské péče, které se ocitly v nepříznivé sociální situaci na dobu nezbytně nutnou k jejímu vyřešení. Cílem sociálních služeb je umožnit lidem v nepříznivé sociální situaci využívat místní instituce, které poskytují služby veřejnosti i přirozené vztahové sítě, zůstat součástí přirozeného místního společenství, žít běžným způsobem. Poskytované sociální služby zachovávají a rozvíjejí důstojný život těch, kteří je využívají, jsou bezpečné a odborné (Informace pro žadatele, 2013, s. 1).

Život v AD FOD¹

Zařízení poskytuje služby sociální prevence – Azylové domy dle §57 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Služba AD je nepřetržitá a celoroční a je registrována pod identifikačním číslem 2343446. Dle zákona o sociálních službách poskytuje ubytování včetně možnosti přípravy stravy, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (Metodika práce pracovníků stálé služby v Azylovém domě pro matky s dětmi FOD v Olomouci, 2015, s. 9).

Prevenici ve vztahu k sociální práci chápeme jako soubor opatření, kterými předcházíme zejména těm typům sociálního selhání, které ohrožují základní hodnoty společnosti (Matoušek, 2003, s. 164).

Budovu AD tvoří přízemí, patro a podkroví. Uživatelé mají k dispozici společenskou místnost a hernu pro děti, místnost s počítačem a připojením na internet, jídelnu a zahrádku, kuchyňky vybavené sporákem, lednicí, uzamykatelnými skříňkami, mikrovlnnou troubou a rychlovarnou konvicí. K zázemí domu patří kotelna, prostor pro kočárky, prádelna se sušárnou, úklidová komora, sociální zařízení. V azylovém domě je celkem deset pokojů pro matky s dětmi (terénní poznámky).

Uživatelům je poskytováno poradenství týkající se výchovy dětí, které jim poskytují pracovnice azylového domu. Pracovnice také matkám poskytují služby, které si samy stanovují ve svých individuálních plánech po nastěhování na azylový dům. Do azylového domu se klientky dostávají z nejrůznějších příčin, jejichž společným následkem

1 Azylový dům Fondu ohrožených dětí v Olomouci, azylový dům, dále také jako AD

je ztráta bydlení či domova. Jako důvod nejčastěji uvádějí rozpad rodiny, vztahu, domácí násilí, ztrátu bydlení, přičemž některé klientky přicházejí z jiných azylových domů, ve kterých jim skončila maximální doba pobytu (terénní poznámky).

Obzvlášť těžkou situaci mají děti, které přicházejí do azylového domu se svojí matkou, protože jejich problémy bývají matkou opomíjeny z důvodu, že ona sama hledá řešení pro těžkou životní situaci a zabezpečení rodiny. Některé děti tak mohou mít výchovné či psychické problémy. Azylový dům má proto kontakty na státní i jiné organizace poskytující pomoc dětem v nejrůznějších situacích. Jedná se o psychology, pediatriy, dětské psychiatry, školská zařízení v regionu, soudy, Fond ohrožených dětí, linky bezpečí, pedagogicko-psychologické poradny, střediska volného času, kluby mládeže a v neposlední řadě také o orgány sociálně právní ochrany dětí, včetně policie (Vymazalová, 2006, s. 22–24).

Specifika poskytování služby jsou popsána ve vnitřní metodice zařízení, kde jsou vyjmenována práva a povinnosti uživatelů, zaměstnanců i dalších osob, které do azylového domu vstupují (návštěvy, dobrovolníci, praktikanti). Uživatelé mají daný pevný režim dne, který musí být dodržován, aby nebylo narušováno soukromí ostatních uživatelů.

Režim dne uživatelů

6:00	končí noční klid, stálá služba odemyká uzamčené prostory i hlavní vchod budovy
7:00 – 20:00	provoz prádelny
9:00 – 19:00	herna a společenská místnost je určena především pro hru a zábavu dětí
14:00 – 15:00	každé úterý komunita
14:00 – 17:00	doba pro přijímání návštěv v pracovní dny
14:00 – 18:00	doba pro přijímání návštěv v dny pracovního klidu
20:00	začíná noční klid pro děti do 9 let, dny pracovního klidu, svátky, prázdniny - 21:00
21:00	začíná noční klid pro děti od 10 do 14 let v dny školního vyučování
22:00	začíná noční klid pro všechny děti (děti starší 15 let a v dny, po kterých nenásleduje školní vyučování, také děti od 10 do 14 let) a maminky. Všichni by měli být již na pokojích a neměli by se pohybovat po prostorách AD. Stálá služba uzamyká společenskou místnost a hlavní vchod

Mezi povinnosti uživatelů patří dodržování návštěvních hodin, půjčování a evidence klíčů od počítačové místnosti a dodržování pravidel a pořádku v místnosti s PC,

pravidla pro užívání praček, každodenní rozpis úklidu společných prostor, zákaz kouření v prostorách azylového domu (kromě zahrádky, kde je uživatelům i návštěvám kouření povoleno), evidence příchodů a odchodů do azylového domu, tzv. plná moc k hlídání dítěte jinou uživatelkou², noční klid. Vedení AD provádí monitoring jednání pracovníků s uživateli a kontroly dodržování pracovních postupů a povinností, vede rozhovory s uživateli, analyzuje stížnosti, připomínky a informace o spokojenosti uživatelů z dotazníků a anket (Metodika práce pracovníků stálé služby v Azylovém domě pro matky s dětmi FOD v Olomouci, 2015, s. 24–46).

Společenství dětí a jejich matek jako uživatelé azylového domu

V rámci zúčastněného pozorování, které jsem v AD prováděla, vyplynulo, že uživatelé používají pro společenství matek a dětí žijících v azylovém domě výraz komunita. Když jsem pátrala po co nejpřesnějším překladu anglického slova *community*, který by vysvětlil celý význam obsažený v tomto jednoslovném pojmu, narazila jsem na skutečnost, že v souvislosti se sociální prací nacházíme jednoznačné ale poněkud nedostatečné vysvětlení ve Slovníku sociální práce, kde Matoušek (2003, s. 223) píše, že *society* (v překladu společnost i společenství) je souhrn vzájemných interakcí individuů v určitém prostoru a kontextu. Místní komunitu označující malé, tradiční a neformální komunikující skupiny lze přirovnat k pojmu *pospolitost* (Matoušek, 2003, s. 223).

V psychologii se rozlišují společenství a skupiny, přičemž společenství jsou soubory osob, které se náhodně sešly (např. lidé v kině), velké skupiny jsou soubory osob s nějakou společnou demografickou charakteristikou (např. občané ČR), malé skupiny tvoří osoby, které se znají, komunikují, mají společný cíl (Nakonečný, 2009, s. 383). V tomto smyslu lze o matkách jako uživatelkách služeb azylového domu hovořit jako o malé skupině. Jak vysvětluje Nakonečný (2009, s. 383–392), za podstatné znaky malých skupin považujeme vztahy členů skupiny (chování každého člena ovlivňuje chování jiného), společnou ideologii (soubor hodnot a norem, které regulují vzájemné vystupování). Jedinci se v rámci sdílených norem společně integrují, vstupují do interakcí v rámci svých rolí, vyvíjejí společnou činnost se společným cílem. V případě uživatelé služeb AD můžeme uvést, že se jedná o formální i neformální skupinu, protože uživatelé jsou integrováni formálně stanovenými pravidly a povinnostmi a zároveň i neformálně,

2 V případě nepřítomnosti matky v azylovém domě po určitou dobu.

zejména psychologicky ve smyslu vzájemných emocionálních vazeb podobných jako mezi členy rodiny. Funkci malých skupin můžeme vyjádřit v pocitu náležitosti k nějaké skupině, uživatelky se cítí být příslušnicemi specifické skupiny, což znamená, že v ní nachází životní zázemí, zdroje celoživotních sociálních vazeb a zkušeností. Díky příslušnosti ke skupině jsou uspokojovány sociální potřeby.

Abych podpořila své tvrzení o členství uživatelky služby v malé skupině, popíšu, jak konkrétně vnímám charakteristiky skupin, jak je uvádí Nakonečný (2009, s. 387–388), ve společenství matek z AD. Skupina uživatelky je autonomní, protože funguje nezávisle na jiných skupinách, flexibilní, ale zároveň kontrolovaná v tom smyslu, že ačkoliv jsou společně konané aktivity členů skupiny řízeny formálními pravidly, přesto skupina ovlivňuje a tím i řídí chování jednotlivců. Další podstatné znaky jako jsou participace, potence, stabilita a stratifikace popíšu ve vzájemné souvislosti. Ačkoliv členové investují čas a úsilí do společných aktivit a spolupracují spolu, existuje určité hierarchické rozdělení, které má ve vztahu s cíli (v případě AD bezproblémové fungování skupiny a z toho vyplývající příjemné soužití) podstatný význam pro všechny členy této skupiny. Stabilitou rozumíme, že znaky skupiny, jako je např. zvyklost pohostit šálkem kávy, užívání specifických výrazů, rozdělené role včetně dominance uživatelky, jsou stabilní.

2. Výzkumná část

V empirické části se budu zabývat výzkumem, jehož cílem je zjistit, jaká rizika spojená s bydlením dětí v azylovém domě vnímají pro své děti uživatelky AD. Výzkum jsem provedla v Azylovém domě Fondu ohrožených dětí v Olomouci, kde pracuji jako dobrovolnice.

2.1. Příprava výzkumu

Metodologie výzkumu

Vzhledem k povaze hlavní výzkumné otázky jsem pro svoji bakalářskou práci zvolila kvalitativní přístup výzkumného šetření. Miovský (2010, s. 17) vysvětluje nutnost širšího představení klíčových pojmů, které by zformulovaly přesnou definici kvalitativního přístupu a jako důkaz o nedostatku charakteristik tohoto přístupu v obecných definicích uvádí, že kvalitativní přístup je takový, „který pro popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovaných či nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných fenoménů naší vnitřní a vnější reality využívá kvalitativních metod.“ Hendl (2008, s. 48) definuje kvalitativní výzkum jako „proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“

Obecná charakteristika výzkumného vzorku

Mým jediným požadavkem bylo, aby všechny respondentky bydlely v době rozhovoru v Azylovém domě Fondu ohrožených dětí v Olomouci, protože cílem práce je zjistit, jaká rizika spojená s bydlením dětí v azylovém domě vnímají uživatelky AD pro své děti. Proto jsem se účastnila tzv. úterní komunity, což je pravidelně pořádané setkání obyvatel AD a pracovníků, na kterém se řeší běžné záležitosti azylového domu a života v něm. Všem přítomným jsem představila svůj záměr a poté, co jsem se vzdálila, vyslovily některé uživatelky souhlas se spoluprací. Rozhovory jsem provedla celkem s šesti respondentkami, jeden z nich jsem pro neúplnost vyřadila z výzkumu a použila jej pouze pro předvýzkum. Uživatelky AD byly ochotné spolupracovat, protože mě dobře znají díky

dobrovolné činnosti, kterou v zařízení vedu od začátku minulého roku. Právě proto jsem měla možnost výběru respondentek, které využívají služeb azylových domů opakovaně, a zároveň těch, které bydlí v AD poprvé.

Metoda sběru dat

K metodám získávání kvalitativních dat řadíme pozorování, moderovaný rozhovor, skupinové interview, kvalifikovaný odhad a jiné kvalitativní metody, např. textové dokumenty jako zdroj dat (Miovský, 2010, s. 141).

Já jsem použila polostrukturovaný rozhovor, jenž se vyznačuje definovaným účelem, osnovou a pružností celého procesu získávání informací (Hendl, 2008, s. 164), protože jak dále Hendl (2008, s. 173) uvádí, daná struktura otázek omezuje tazatelům vliv na kvalitu rozhovoru a získaná data se v přepisu snadněji lokalizují. Vytvořila jsem okruhy otázek, ze kterých jsem podle situace vybírala pořadí i znění otázek. Tento výzkumný nástroj poskytuje dostatečnou volnost pro osobité vyjadřování účastníků rozhovoru a umožňuje tak výzkumníkovi uchopení systémů hodnot, norem a reprezentací dotazovaných a zároveň může výzkumník řídit rozhovor ve prospěch získávání dat relevantních výzkumnému zájmu (Miovský, 2010, s. 159–161). Výhodu tohoto nástroje vnímám v prostoru pro vlastní myšlenky dotazovaného a možnost autentického uchopení problematiky.

„Bez ohledu na užitá slova nevíme, jakou otázku jsme přesně položili, dokud neslyšíme, jak klient odpoví. Je důležité dávat dobrý pozor, protože všechny následné otázky musí být založeny na klientových odpovědích“ (De Shazer et al. 2011, s. 72).

Předvýzkum

Pro lepší zhodnocení výběru kvalitativní metody je vhodné se nejprve zabývat klasifikací hlavních identifikovaných funkcí sociálního vyšetřování, které jednotlivé formy kvalitativního zpracování dat v různé míře naplňují. Zatímco explanační funkce zkoumá důvody a vztahy mezi činiteli již známého a definovaného fenoménu, evaluační funkce hodnotí efektivitu, evaluuje a informuje o jednotlivých výstupech, obecně přispívá k porozumění systémových a politických opatření, zkoumá dynamiku funkčnosti opatření. Výhodou explanační funkce je, že umožňuje zkoumání problematiky do hloubky, výzkumníka bude zajímat nejenom obsah respondentovy výpovědi, ale hlavně postoje, názory, chování a všechny další okolnosti, které utváří významy, které respondent

jednotlivým pojmenováním přisuzuje. Generativní funkce je splněna, pokud analýza dat produkuje nové myšlenky, které lze přiřadit k sociálním teoriím nebo které přispívají k politickým řešením, tedy pomáhají-li nové poznatky k rozšíření již stávajících teorií, strategií, technik (Ritchie, Lewis, McNaughton Nicholls, Ormston, 2014, s. 30–36).

V mém výzkumu bude plněna čtvrtá hlavní funkce, kontextuální. V rámci této funkce totiž, jak píše Ritchie, Lewis, McNaughton Nicholls, Ormston (2014, s. 31), dochází nejenom k identifikaci teoreticky již probádaného jevu, ale i k uchopení konkrétního kontextu dotazovaného vzorku, včetně detailů, způsobu prožívání, hodnocení, sdílených významů daného společenství. Metoda analýzy dat, která je využita v následující kapitole přímo využívá prvky kontextuální funkce, totiž doslovné užívání respondentových výroků, které rovněž dává příležitost ke zkoumání významů a porozumění problematice očima respondenta.

Disman (2007, s. 122) píše, že „předvýzkum by měl být nezbytnou součástí každé výzkumné akce.“ Je totiž nesmírně důležitým zkušebním krokem tazatele, protože jde o test nástrojů, které ve výzkumu budeme používat. Může se stát, že konstrukce výzkumných otázek nemusí být pro respondenty srozumitelná nebo jednoznačná. Zatímco kolegové mohou rozumět otázkám, které máme pro výzkum připravené, protože mají přibližně stejný systém hodnot či okruh znalostí, respondenti, kteří většinou patří k jiné kulturní skupině než my, rozumět nemusí. Z tohoto důvodu je tedy dobré provést předvýzkum (Disman, 2007, s. 122).

V rámci předvýzkumu jsem pozměnila design polostrukturovaného rozhovoru. Přidala jsem otázku po zázraku, protože jak píše De Shazer et al. (2011, s. 64-65), „otázka na zázrak vyžaduje změnu v terapeutově i klientově každodenním přemýšlení. Je to docela rychlý paradigmatický posun ve způsobu, jakým většina lidí konceptualizuje problémy a mluví o nich jak v terapii, tak v každodenním životě.“ Mám za to, že jednoduchost této otázky dává prostor pro přirozenost v rozhovoru. Respondentky odpovídaly v delším monologu, ze kterého jsem se dovídala informace, navazovala doplňujícími otázkami, získávala odpovědi s relevantními významovými jednotkami. Miller, Berg (2014, s. 7–12) píší, že otázka po zázraku vznikla náhodou při rozhovoru Insoo Kim Berg s jednou z klientek, která měla tolik problémů, že jejich řešení viděla jedině v zázraku. Insoo Kim Berg přistoupila na užívání zázraku jako výchozího bodu pro řešení situace, přičemž v další části rozhovoru začala klientka popisovat konkrétní věci, které se v jejím životě změní a začala také věřit, že je to možné a že to dokáže. Tato zázračná metoda není

záračná v nějakém magickém smyslu slova, jde o zachycení toho, co člověk chce, a toho, co má k dispozici. Zázrak znamená zjistit, co si člověk přeje a pomocí zdrojů, které má k dispozici, dojít k cíli.

Tazatel by se neměl spoléhat pouze na svoji intuici, je vhodné předem nastudovat postup, jakým způsobem nejlépe otázku po zázraku pokládat. Otázku je potřeba nejprve patřičně uvést, aby bylo respondentovi jasné, že následující část rozhovoru se bude lišit od běžného, což je také důležité pro vytvoření prostoru pro fantazii a překonání reality. Po přikývnutí respondenta pokračujeme popisem toho, co bude respondent dělat po ukončení našeho rozhovoru až do večera, kdy usne jako obvykle ve své posteli. Při popisu volíme jakékoliv podrobnosti, které o respondentovi víme, aby si vybavoval své běžné každodenní zvyklosti. Následuje vysvětlení o tom, že v noci se stal zázrak. Je důležité dát prostor krátké odmlce, přičemž respondent reaguje např. úsměvem, zvednutým obočím, tázavým pohledem. Pokračujeme: „Jenže k zázraku dojde, zatímco budete spát...“ Vysvětlujeme, že ráno po probuzení, přičemž během noci se stal zázrak a problémy jsou pryč, nevíme o tom, že došlo k zázraku. Zjišťujeme, jak respondent pozná, že se stal zázrak. V této fázi otázky musí být tazatel trpělivý a pozorný (De Shazer a kol., 2011, s. 70–71).

2.2. Realizace výzkumu

Průběh

Rozhovory probíhaly individuálně v období od září 2014 do ledna 2015 v prostorách AD v různých časových intervalech, podle přání a harmonogramu uživatelek služby. Téma bylo pro uživatelky služby těžko uchopitelné, což se odráželo ve stručnosti odpovědí. Polostrukturovaný rozhovor umožňoval dotazovaným dostatek prostoru pro zamyšlení. Otázky jsem pokládala tak, aby ani obsahově, ani intonačně nenabádaly k jednoznačně kladné nebo záporné odpovědi. Mojí snahou bylo rovněž otázky tematicky rozdělit do čtyř okruhů, nicméně některé odpovědi jsem dostávala u jiných otázek, než bych čekala. Zároveň jsem se velmi podstatné informace často dovídala z „mimovolných poznámek“, na které jsem navázala dalšími doplňujícími otázkami podle situace tak, abych se dozvěděla informace relevantní pro můj výzkum.

K fixaci dat jsem využila audiozáznam, který mi velmi pomohl v úvodní části rozhovoru i ve vzestupu a upevnění kontaktu. Nejenom zajištění autentičnosti, ale i osvobození od nutnosti dělat si poznámky do terénního deníku a „být při rozhovoru

výhradně pro dotazovaného“ mě přesvědčilo pro využití právě zvukového záznamu. Všechny respondentky byly s tímto postupem seznámeny a vyslovily souhlas. Videozáznam jsem nepoužila, protože respondentky daly přednost audiozáznamu z důvodu větší důvěry v anonymitu.

Zúčastněné pozorování

„Zúčastněné pozorování je styl výzkumu, ve kterém výzkumník participuje na každodenním životě lidí, které studuje“ (Disman, 2007, s. 305). Tato technika je velmi užitečná ve spojitosti s rozhovory samotnými, neboť umožňuje lepší pochopení problémů zkoumané skupiny, participace na životě respondentů je vhodným nástrojem k pochopení jejich situace. Díky dobrovolnické činnosti a praxi v AD jsem za uplynulý rok byla pozorovatelem všech čtyř definovaných kategorií. Jako úplný pozorovatel jsem působila během své dvoutýdenní praxe v dubnu 2014. Moje identita pozorovatele byla všem obyvatelům AD známa, proto přede mnou omezovali své vystupování. Lze říci, že jako úplný participant jsem se ocitla v době, kdy jsem již znala zadání své práce, ale obyvatelé v AD nikoliv, a proto mě uznávali jako součást organizačního zajištění zařízení, protože jsem konala dobrovolnickou činnost. Identitu pozorovatele jako participanta jsem měla v období, kdy probíhaly v AD moje rozhovory s respondentkami. Všem byla známa moje role výzkumníka, v té chvíli jsem tedy nebyla ve své obvyklé roli dobrovolnice. V období, kdy rozhovory již byly uzavřeny, jsem se do AD vrátila ve své obvyklé funkci a coby participant jako pozorovatel jsem si uvědomila, že je potřeba hlídat si hranice, protože míra identifikace spolu s mírou pravděpodobnosti rozumět skupině je značná (Disman, 2007, s. 306–307).

Terénní poznámky jsou velice důležitou součástí záznamu a archivace získaného materiálu. Ačkoliv se snažíme, aby atmosféra v průběhu rozhovoru byla co nejpřirozenější, je pro zachování dat vhodné použít zařízení pro zaznamenání zvuku, abychom po ukončení rozhovoru mohli provést jeho přepis a nezkreslit tak získané informace. Zvukový záznam však neumožňuje zachování pozorovaného neverbálního chování nebo třeba výzkumníkovy nápady a postřehy. Proto je vhodné vést si terénní poznámky, které obsahují detaily ohledně dojmů, nálady, popis prostředí, záznam událostí, organizační dokumentaci. V terénní dokumentaci tak potom máme přepsané rozhovory, terénní poznámky a jiné dokumenty, které byly použity pro výzkum, tedy kompletní soubor poznámek (Disman, 2007, s. 311–316).

Mé terénní poznámky obsahují popis atmosféry rozhovoru, mé dojmy z neverbálního chování respondenta, postřehy u jednotlivých významových jednotek, informace organizačního charakteru včetně kvantifikovatelných údajů o respondentkách, v jednom případě rovněž záznam nečekané události a popis této situace. Tyto terénní poznámky jsem analyzovala, vyhodnotila, staly se významným zdrojem vstupních dat, využila jsem je k citacím.

Analýza dat

Analýza dat probíhá v několika krocích, které by v mém případě nebyly možné bez přepisu audiozáznamu. V přeepsaném textu jsou vyznačeny významové jednotky a pomocí kódování přisuzujeme zjištěným údajům významy, čímž dochází k procesu tvorby nové teorie (Miovský, 2010, s. 228).

Při analýze dat jsem použila dva druhy kódování dat, jak je uvádí Strauss a Corbinová, protože, jak píše Hendl (2008, s. 246–247), procedury rozkrytí dat směrem k interpretaci není nutno používat odděleně, naopak lze mezi nimi podle potřeby přecházet, aby došlo ke konceptualizaci a opětovnému skládání novými způsoby, tedy tvorbě nové teorie.

V rámci otevřeného kódování označujeme jevy, které je tak možné spočítat, nicméně bez přidělení významu (konceptualizace) nemůžeme o těchto jevech mluvit. Vznikají seskupení pojmů, která přísluší stejnému jevu a společně určují kategorii. Kategorii pojmenujeme tak, aby byla dostatečně názorná souvislost s údaji, které zastupuje (Strauss, Corbinová, 1999, s. 42–47).

Axiální kódování vysvětlují Strauss a Corbinová (1999, s. 70) jako „soubor postupů, pomocí nichž jsou údaje po otevřeném kódování znovu uspořádány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi.“ V rámci tohoto procesu hledáme kontext, strategie jednání, interakci, následky a podmiňující vlivy, a uspořádáváme údaje novým způsobem, vznikají nové kategorie.

Jak píše Hendl (2008, s. 123), kvalitativní přístup zvaný Zakotvená teorie „neoznačuje nějakou určitou teorii, nýbrž určitou strategii výzkumu a zároveň způsob analýzy získaných dat.“ Tato metoda umožňuje propojovat nové poznatky a zjištění s těmi stávajícími, přičemž otevřené kódy sledují hlavní okruhy témat vytyčené v osnově polostrukturovaného rozhovoru, které uspořádáváme do hlavních kategorií, mezi kterými

pak axiálním kódováním nacházíme vztahy a jednotlivé pojmy dáváme do vzájemné souvislosti.

Díličními postupy metody zakotvené teorie je vyrazit do terénu a zjišťovat, jak se zkušenosti a zážitky, které nejsou statickými fenomény, neustále vyvíjí, je třeba zdůrazňovat proces (průběh a proměnlivost života, který je aktivně utvářen lidmi). Mezi podmínkami, smyslem a jednáním objevujeme vzájemné vztahy, o kterých shromažďujeme údaje, které poté analyzujeme a vzniká tak nová teorie, která se týká určité vymezené populace, prostředí nebo doby (Miovský, 2010, s. 226–227).

Během kódování rozhovorů se profilovaly jednotlivé okruhy problémů: nepřítomnost otce, školní prospěch, skupina osob žijících v AD, nejisté bydlení, absence pracovního uplatnění, nedostatek informací matek o svých dětech. Ze získaných dat jsem vytvořila tyto kategorie: výchova, život ve skupině, nejistá budoucnost. Vytvořila jsem i čtvrtou kategorii o nedostatku informovanosti a zájmu matek o své děti, přičemž tuto kategorii nestavím na roveň ostatních, protože nebyla identifikována jako riziko matkami, nýbrž mnou.

2.3. Výsledky analýzy dat

Vzhledem k vysoké míře provázanosti jednotlivých okruhů problémů je vhodné vnímat prezentované údaje jako související celek. Pro větší názornost a přehlednost mého způsobu interpretace získaných dat navrhuji kategorizaci výsledků.

Výchova

V kategorii výchova se budu zabývat především vztahy a faktory, které respondentky uváděly jako určující pro zdárnou výchovu, respektive jako překážky bezproblémové výchovy svých dětí. Jednotlivé podkategorie jsem definovala jako nepřítomnost otce a změny ve způsobu trávení volného času, a to na základě rozhovorů s respondentkami i mého pozorování a terénních poznámek.

Všechny dotazované uživatelky služeb se shodují, že vnímají hlavní riziko v životě a výchově svých dětí v azylovém domě v nepřítomnosti otce. Všem kromě jedné je situace osamocené matky na obtíž.

„No, a když jsem žila jako...³ s tatínkem, tak to neexistovalo prostě, a měli režim, měli respekt z něho, větší. To neexistovalo, aby přišli ze školy jo, nepřevlíkli se, udělali to, co mají a pak až šli ven. No a teď když su na všechno sama. Tak už to nějak tak asi.. nejde, že jo.“ (respondentka 2)

„No a to kolikrát, když už zařvu, ... tak to pak poslechnou, udělají to. No a ještě kor, samý kluky, že. No chybí tam ta, otcovská jakože ta.“ (respondentka 2)

„Ona s tátou často volá, ale to mně nepomůže, že jo... Jsem tady na všechno sama, každý den, pořád... On pak přijede, dá jí tablet, to já nemůžu... Akorát jí dávám k telefonu jejího bráchu.“ (respondentka 4)

„...aby viděli, že makám pravidelně v nějaký tý práci... No ale kdyby se jejich táta trochu postaral, mohli sme bejt spolu, že...“ (respondentka 5)

V České republice je málo azylových domů, které své služby poskytují celé rodině. Rodiny, které se nachází v obtížné životní situaci spojené se ztrátou bydlení tedy nemají mnoho na výběr a členové rodiny jsou často nuceni se rozdělit. Z tohoto důvodu dochází nejenom k proměně rolí jednotlivých členů rodiny, ale také k ohrožení vztahů. Proto je posláním (které je sice synonymem pro vizi, ale ve skutečnosti jde spíše o vysoko položený a nesnadno dosažitelný cíl) azylových domů mimojiné i zachování přirozené vztahové sítě a i celkově podpora rodinných vztahů. Tento cíl má za úkol zamezit rozpadu rodiny v důsledku těžké životní situace, které rodina čelí a kvůli které byla nucena se rozdělit. Avšak i přes různorodá opatření nedokáže azylový dům pro matky s dětmi nahradit otce. Respondentky vnímají nepřítomnost otce v azylovém domě jako riziko pro své děti proto, že ony samy se ocitají v roli samoživitelky poprvé. V této roli se necítí dobře, raději by byly pouze matkami, které pečují o své nejbližší a zajišťují pohodu domova. Tento koncept živitelství je v souladu s tím, který Maříková, Křížková, Vohlídalová (2012, s. 14–19) popisují jako měšťanský model rodiny. Jde o rigidní vymezení role muže coby ochránce rodiny a zabezpečovatele jejího finančního dostatku, a role ženy coby pečovatelky uzavřené do prostoru rodiny a domácnosti, kde žena, která

3 Tři tečky užívám v přepisu v případě respondentčiny odmlky.

nevykonává placenou práci ve veřejné sféře, vystupuje jako osoba starající se o rodinnou soudržnost.

Dítě v azylovém domě ztrácí každodenní kontakt s dospělým mužem, čímž přichází o nejpřirozenější způsob možnosti učení se vlastní pohlavní roli. Toto riziko vyplývající z bydlení v azylovém domě je v souladu s rizikem, které Matoušek, Koláčková, Kodymová (2010, s. 65) popisují v souvislosti s postavením dítěte v průběhu rozvodu a po něm. Vysvětlují, že odchod jednoho z rodičů z domova, nejčastěji muže, je ztrátou kontaktu „s dospělým mužem, vůči kterému dívka potřebuje zkoušet své probouzející se ženství a kterého chlapec potřebuje napodobovat, aby dotvořil své mužství“. Děti v azylovém domě jsou vystaveny absenci otce ve svém každodenním životě, a ačkoliv s nimi otec udržuje kontakt (např. telefonicky, během víkendů nebo v návštěvních hodinách), v domácnosti není trvale přítomný, nesdílí s dítětem všechno a pořád, angažovanost takového otce je tedy podobná jako angažovanost některého jiného příbuzného.

Takto vysvětluje jedna z uživatelky svoji spokojenost zaměřením AD pro matky s dětmi (bez otců) v odpovědi otázku pátrající po jiném tématu:

„On volal, že má pro děti dárky nějaký jakože k Vánocům, ale ne, to ne. Jsem ráda, že jsem tady v bezpečí, bez něho... Já jsem žila v takových podmínkách, já jsem opravdu byla týraná...“ (respondentka 3)

Dvě respondentky zmínily změny, které nastaly v chování dětí ve škole a školce, a vedly ke zhoršení školního prospěchu, nebo ke zhoršení pozornosti z důvodu únavy dětí. Ačkoliv respondentky jednoznačně nevyslovily svůj postoj k těmto změnám, které přímo spojují s nově vzniklým způsobem trávení volného času ve společnosti dětí v azylovém domě, hovořily o nových povinnostech, které z toho pro ně plynou, jako jsou např. nutné schůzky a domluvy s učitelkou v základní škole, potřeba dohlížet nad plněním školních povinností.

Některé uživatelky rovněž uvádí, že otec dítěte má v péči jiného sourozence, v takovém případě se matky zamýšlí nad tím, že se sourozencům nejspíš stýská po sobě navzájem.

„...kdybysme se přestěhovaly zpátky do Ostravy, tak by tam aspoň měla svého brácha, malýho Edu... To by si pak určitě zase rychle zvykla.“ (respondentka 5)

„Akorát jí dávám k telefonu jejího brácha. On jí nezavolá, ale my mu s paní Zuzankou⁴ voláme a to má pak Natála jako odměnu, když je hodná...“ (respondentka 4)

Nové okolnosti v životě dítěte a také obtížná životní situace, ve které se rodina nachází má na dítě velký vliv. Dítě se snaží přizpůsobit a „zapadnout“ do kolektivu, což stojí úsilí a pozornost, jejímž důsledkem je únava dítěte.

„Zhoršili se no... Oni přijdou ze školy, udělají si rychle úlohu, najijou se, jdou ven. Asi sou líní, nebo já nevím. Jako vzít si knížku, nebo matiku počítat, to ne.“ (respondentka 2)

„Přijde odpoledne a je pořád unavená... Učitelka už jednou volala, že je unavená, ve školce a nepracuje.. Ona si totiž chce hrát jen s děckama tady.“ (respondentka 4)

„On ani nemůže chodit do školky nebo todle, protože on pořád zlobí. Já nevím, proč to dělá, ale třeba teďka hele...“ (respondentka 3)

Souvislost mezi změnami, které s sebou nese bydlení v azylovém domě (nepřítomnost otce, popř. sourozenců, kolektivní bydlení a trávení volného času se spolubydlicími) a potenciálními hrozbami, jak je matky vnímají (změny v chování jejich dětí, ve způsobu trávení volného času), shrnula respondentka 1 v jedné ze svých odpovědí hned v úvodu rozhovoru:

„Tak změnily se trochu. Když jsme byli ve svojem, tak měly režim, do půl osmý už musely být v pokoji. A teďka zkoušijou, že vidijou druhý děti, že lítají nebo tak a prostě zkoušijou, že jo.“ (respondentka 1)

4 Sociální pracovníce z AD.

O výpovědi respondenky 1 jsem si mimo jiné poznamenala do terénního deníku: „Paní X na mě působila vyrovnaným dojmem. Odpovídala okamžitě, ale uvážlivě. Aniž by o tom věděla, často se její myšlenky prolínaly s mými dalšími plánovanými otázkami. Ve snaze co nejlépe a nejspecifičtěji odpovědět na jednu otázku se mi proto dostávalo odpovědí pro další témata. Tento způsob formulace odpovědí je např. patrný v odpovědi týkající se tématu kolektivního bydlení, kde paní X uvádí změny ve způsobu výchovy, které na azylovém domě praktikuje. V této části rozhovoru zjišťuji, že ačkoliv nejprve tvrdila, že její děti jsou stále stejné, svým delším monologem sama došla k závěru, že u dětí vlastně vnímá nemalé změny v chování na azylovém domě, ve škole, i ve vztahu k jiným lidem (například ke mně v pozici dobrovolnice v AD).“

Uživatelky služby vnímají velké riziko plynoucí z bydlení dětí v azylovém domě v nepřítomnosti ostatních členů rodiny, zejména otce. Zmiňují, že tato skutečnost značně ztěžuje jejich situaci, protože jsou na výchovu dítěte samy. Jedna respondentka uvedla, že pochází z prostředí, kde se odehrávalo domácí násilí, jehož agresorem byl otec dětí, a proto je ráda, že v azylovém domě je s dětmi sama a v bezpečí. Dvě respondentky hovoří o tom, že jejich dítě strádá nepřítomností svého sourozence. Respondentky uvádí, že v období, ve kterém bydlí v azylovém domě, vnímají na svých dětech změny v chování, prožívání nebo trávení volného času. Jako příklad uvádějí nepozornost ve škole a školce, zhoršení školního prospěchu, časté zdravotní komplikace.

Život ve skupině

Všechny respondentky užily opakovaně sousloví kolektivní bydlení, ačkoliv z mých úst tento výraz v žádné z položených otázek nezazněl. Respondentky definují samy sebe jako součást komunity lidí, kteří společně bydlí v azylovém domě. Komunita ve smyslu společenství (anglicky community) je výraz pro specifické soužití lidí. V České republice sice tohoto výrazu neužíváme v takové míře jako ve Velké Británii nebo třeba v USA, nicméně pro vymezení skupiny matek s dětmi žijícími v azylovém domě je významově slovo komunita velmi výstižným pojmenováním. Respondentky vnímají skutečnost soužití ve skupině tak silně, že dokonce identifikují rozdíly v životě ve skupině osob žijících v azylovém domě a ostatních lidí z majoritní společnosti. Význam, který respondentky připisují slovu komunita je v souladu s definicí malé skupiny podle Nakonečného (2009, s. 383): „malé skupiny tvoří osoby, které se navzájem znají, navzájem

spolu komunikují a jsou formálně nebo neformálně integrovány nějakým společným cílem.“ Respondentky popisují, jak se jako členky skupiny cítí a jak jejich děti vnímaly hlavní změny po přistěhování do azylového domu.

„Tak ze začátku pro ně bylo náročné být na tak malém prostoru s tolika cizíma lidma.“ (respondentka 5)

„Tak my tady s holkama jsme jedna rodina. Táhnem za stejnej provaz.“ (respondentka 3)

„Tak třeba v návštěvách. Že když jste ve svém, tak vám návštěva může přijít kdykoliv. Je to, tady je to takový, jiný...“ (respondentka 1)

„Jsem tady spokojená, tady mi rozumí. Nemusím ani nic vysvětlovat nebo tak.“ (respondentka 5)

Jedna respondentka zmiňuje nevýhodu, kterou s sebou soužití nese:

„Tak jako jo, nemůžu si stěžovat. Sem tam si třeba vyměníme názory. Chápu třeba jako i ostatní maminky, že když máte svoje, máte svůj klid, nikdo tam není. Ale tady prostě člověk musí vycházet. Musím s prominutím držet hubu, budu si myslet svoje jo, ale prostě je to takový jinačí.“ (respondentka 1)

V některých rozhovorech respondentky dokázaly mluvit o stigmatu, jehož nositelem je jejich dítě. Z výpovědí vyplývá, že děti se „ve světě mimo AD“ cítí být handicapovanými, protože předpokládají, že jejich jinakost je známá nebo jasná na první pohled. Goffman (2003, s. 17–19) píše o problému „přijetí“ stigmatu jako ústředního rysu životní situace v souvislosti s reakcí na takovou situaci. Rozlišuje přímou nápravu coby odstranění příčiny, kterou považuje za základ vady osoby, a nepřímou nápravu, čímž rozumíme snahu vyniknout ve specifické činnosti či oblasti, ve které by okolí nepředpokládalo, že by osoba s danou situací mohla vyniknout. Nepřímou nápravou také rozumíme sklon využívat svého stigmatu k získání vedlejšího zisku, např. jako omluvy neúspěchů, jež osobu potkaly z jiných důvodů.

Právě takovou omluvu matky často zmiňovaly.

„To by nemělo cenu, musím si vyřídit dávku že jo a pro děcka to a ono. Venku každé ví, kde bydlíme a kluci to ví taky že jo. Ale to oni si to umijou vyřešit sami. To třeba Vojtěch, když mu kluci nadávali, tak to on si vždycky vyřešil sám... On měl třeba problémy zdravotní, kvůli tomu nechodil dlouho do školy. A oni mu nadávali, že jako to no... A teďka už je to dobrý, teďka si z toho nic nedělaj. Oni jako dřív chodili do společné školy aj s Davidem⁵ a to teda dělali problémy, to pan učitel volal furt a teďka vlastně ten David je na pobytě na kopečku ve výchovněáku, takže můžu říct, že jako ve škole je docela hodnej, že žádný poznámky, že učitel nevolá. Že se to uklidnilo.“ (respondentka 2)

„Napišu mu omluvenku, že jo. On za to nemůže, bydlí tady, s ostatníma dětma si chce furt hrát. Běhá za něma pořád dolů. Až k večeri přijde a už je unavenej.“ (respondentka 1)

„To ona nemůže vědět... přece bydlí tady, to je jasný.“ (respondentka 4)

„Ještě jsou malí, tak ani nemají kamarády jinde než tady. Navíc oni si vlastně nejmíc rozuměj s dětma tady na azylu, s ostatníma by si ani nehráli. To by se hnedka provalilo a všichni by se jim smáli, nevím...“ (respondentka 5)

Všechny respondentky zmiňovaly psaná i nepsaná pravidla, které v jejich skupině platí, přičemž ta psaná jsou daná pravidly a směrnicemi AD. Všechny respondentky hovořily o tom, že tato pravidla výrazně ovlivňují jejich život i život dětí.

„A já jsem jim vysvětlovala, že když pudou ven, musijou dodržovat hodiny, vrátet se včas a takový, abysme neměli průser a takový. Takže zezáčátku jsme měli takový problémy těžší, ale pak už si na to zvykli, že musijou být v sedm na baráku... a takže to dodržíjou.“ (respondentka 2)

5 Syn jiné uživatelky azylového domu.

„Já se snažím, abysme to měli stejný jak předtím. Třeba Patrik tady má večeřku v devět, ale mě nezajímá, že tady prostě má večeřku v devět, prostě v osm bude na pokoji a hotovo. Jako pokud přes týden chodí do školy, tak v osm už prostě musí být tady... Ale teďka zkoušíjou, že vidijou druhý děti, že lítají nebo tak a prostě zkoušíjou že jo.“ (respondentka 1)

„Večeř tady chodí pozdě spat. Když jsme bydlely v podnájmu, tak normálně zalezla v půl osmé..Tady je těch děček víc.“ (respondentka 4)

Mnohé z uživatelky služby přichází do azylového domu z prostředí, ve kterém nebyl nastolen pevný režim dne, a proto je pro ně obtížné se řádu přizpůsobit. Jak píše Michalík (2008, s. 74) jednotlivé sociální služby v metodikách či směrnících stanovují způsoby poskytování služeb včetně práv a povinností všech zúčastněných. Uživatelky služeb je nutné s těmito postupy prokazatelně a srozumitelně seznámit, aby pochopily, proč jsou tato pravidla důležitá a tím získaly motivaci pro jejich dodržování.

V kategorii život ve skupině uvádím psaná i nepsaná pravidla života v azylovém domě, protože respondentky hovoří o změnách, které vznikly v souvislosti s nutností dodržování některých zásad a pravidel. Respondentky samy sebe identifikují jako uživatelky sociální služby a hovoří o stigmatizaci, která kvůli této skutečnosti plyne pro jejich děti. Jedna respondentka zmiňuje i konkrétní příklad, kdy se její dítě cítilo být diskreditovatelným, a proto s dětmi mimo azylový dům mělo výměnu názorů. Čtyři respondentky uvedly, že chování jejich dětí omlouvá skutečnost, že bydlí v azylovém domě.

Nejistá budoucnost

Všechny respondentky hovořily o nejisté budoucnosti ve spojitosti s obavami z dalšího stěhování. Momentálně všechny z různých důvodů nenachází stálé pracovní uplatnění a mají obavy z toho, že jejich děti vnímají tuto nejistotu a nervozitu. Dlouhodobým cílem každé respondentky je najít si vlastní bydlení, protože jedině ve vlastním bydlení se cítí být v bezpečí jako doma. V absenci domova tak vnímají další riziko pro své děti. Své cíle a obavy z jejich uskutečnění formulují takto:

„Zařídít se, koupit nový nábytek zase odznova... Děti, aby chodily do školy řádně. A potom... chci si najít práci! Abych šla do práce, jo. Abych... tu nebyla pořád na tom pracáku. Kluci si budou muset zase zvykat, všechno odznova.“ (respondentka 2)

„Že prostě nejsme ve svém. Když jsem měla být, byla jsem doma. Tady toto, jako jsem za to ráda, za ten pokoj, ale prostě není to domov. To zázemí.“ (respondentka 1)

„Zas bude třeba sama, nebude si mít s kým hrát jako tak. Ale to si myslím, že jenom chvíli to bude. Ju to přejde.“ (respondentka 4)

Respondentky chtějí pro své děti domov, který je odborníky definován stabilitou páru, přičemž otec rodiny je autoritou i živitelem a žena je v roli matky pečující o své děti, což je v souladu s tzv. nukleární rodinou, kterou Gjuričová a Kubička (2009, s. 92), definují jako manželskou dvojici a jejich děti, společně tvořící rodinu, ve které je muž ochráncem a respektovanou autoritou s největší mocí a ekonomickým přínosem a žena se obrací především do rodiny. Tato definice odpovídá způsobu, jakým vnímají uživatelky služeb domov a funkci rodiny.

„Byli bysme ve vlastním bytě, měli bysme spoustu jídla, peníze, měla bych dobrého chlapa a mohla chodit nakupovat... Děti by chodily do školy, nebyl by problém získat nějaké ty... pomůcky.“ (respondentka 5)

„Tak třeba v návštěvách. Že když jste ve svém, tak vám návštěva může přijít kdykoliv... Udělala bych kávu, bylo by uvařeno, seděli bysme, pohoda. Nemusela bych všechno vyřizovat já. Děcka by měly prostě domov, tu jistotu.“ (respondentka 1)

„Abych mohla být pořád s něma, oni by si hráli, byla bych doma. A o všechno by se postaral on.“ (respondentka 3)

Zároveň se mi ale dostávalo takových odpovědí, ze kterých bylo patrné, že respondentka nejeví o budoucnost svých dětí stejný zájem jako ostatní respondentky a získané informace tedy neodpovídají stejné kategorii, jak by se na první pohled podle významových jednotek mohlo zdát.

Takto se třeba zamýšlí nad budoucností respondentka 3:

„Já nevím... tak oni jsou ještě malí, oni pořádně neví, co chtějí... Hlavně abych si našla práci. Ale já myslím, já myslím, že práci si najdu. Já jsem zase takovej zastánce toho, že to jde, když člověk chce.“ (respondentka 3)

Tři respondentky měly obavu z neschopnosti uplatnit se na trhu práce, přičemž všechny mluvily o tom, že momentálně práci hledají. Když jsem se jich ptala, jak by si přály, aby to bylo v budoucnu, o zaměstnání jako součásti své budoucnosti hovořily pouze dvě respondentky, které zmínily, že by chtěly mít práci, aby mohly dětem zaplatit potřebné pomůcky do školy a další věci.

„No... dluhy... najít si práci... nějakou no, aby to šlo... a nějak se dostat na vlastní nohy. Tak asi nevím... najít práci... nevím. Děti by chodily do školy, nebyl by problém získat nějaké ty pomůcky.“ (respondentka 5)

„Já mám totiž, já mám totiž jenom základní vzdělání. Já jsem dělala pekařku, jsem se vyučila. Já bych chtěla nějaký sociální kurz nebo nějaký kurz, který by mě dal možnost dělat něco líp placeného, protože jako uklízečka to ne... Jo, jako já myslím, že práce je, že to je na domluvě. Prostě nějakou práci, abych měla na to, co děti potřebují a na to bydlení. Abych na to měla no.“ (respondentka 3)

Do této kategorie jsem zahrнула nedostatek finančních prostředků, hledání pracovního uplatnění a absenci vlastního bydlení, jak to respondentky samy uvedly. Patří sem však i obecně pocit nejistoty z budoucnosti, o kterém respondentky často mluvily. Respondentky s obavami o budoucnost spojují rovněž vidinu dalšího stěhování. Všechny se shodují v tvrzení, že tuto nejistotu pociťují i jejich děti a že je možné, že právě tento strach může mít podíl na změnách v chování a prožívání dětí, jak to respondentky na svých dětech vnímají.

„Jako zvykly si. Hlavně to záleží na mně, jak já se k tomu postavím, že... Tak změnily se trochu. Když jsme byli ve svojem, tak měly režim. Budou si pak muset zase zvykat na nový.“ (respondentka 1)

„Báli se zezačátku, protože nevěděli do čeho jdou a jaký to tady je, a všechno že. Prostě takový nezvyk bydlet v jiným bytě a teďka když jsem šla na azyl, tak jsem nevěděla jaký to bude, že... zařídit se, koupit nový nábytek zase odznova.“ (respondentka 2)

„Abych už jim mohla říct, že to je naše.“ (respondentka 3)

„Spíš by se jí asi stýskalo, kdybych byla v tom podnájmu, tady po kamarádech. Taky je na ně zvyklá.“ (respondentka 4)

„Zatím to nevnímají, ale asi by třeba i miň zlobili nebo tak.“ (respondentka 5)

Nedostatek informovanosti a nízký zájem

Během kódování získaných dat jsem narazila na důležité významové jednotky, které nebylo možné zařadit do žádné z výše uvedených kategorií. Jedná se o nedostatek informovanosti matek o svých dětech, přičemž mým následným zjištěním byl rovněž fakt, že matky o tyto informace nejeví zájem. Ve výpovědích tří z pěti respondentek zaznívalo, že nad tím, co si myslí jejich děti, zatím matky neuvažovaly. Mnohdy mě ujišťovaly, že to není podstatné, protože jejich děti jsou „ještě malé“. Tak se stalo, že rizika, která jsem identifikovala v odpovědích matek, se neshodují s riziky, která pro své děti vnímají uživatelky. Z toho důvodu jsem přidala ještě čtvrtou kategorii, ve které popisují rizika pro děti z AD plynoucí z nedostatku informovanosti a nízkého zájmu jejich matek.

Respondentky uváděly, že jsou zaneprázdněny hledáním řešení pro svoji situaci. Zmiňovaly, že jsou si vědomy toho, že děti by měly být ve vyšší třídě ve škole, než jsou, nebo že by již měly nastoupit do školky. Dodávaly, že na této skutečnosti pracují, že jde o součást individuálního plánu.

„Museli se tady začlenit kolektivně, protože my jsme na to nebyli zvyklí tady, tak se začlenili... Teď jen chci aby už začala malá chodit do školy a on (ukazuje na syna) do školky⁶ ...“ (respondentka 3)

6 Dcera (7 let) respondentky 3 je v době rozhovoru doma. Školu zameškává z důvodu častých zdravotních komplikací. Syn (5 let) respondentky 3 do mateřské školy zatím nenastoupil.

„Ve škole? Tak jí je teďka osm...“ (respondentka 4)

*„Já to mám vlastně v plánu⁷, aby oba chodili řádně do školy a školky...“
(respondentka 5)*

V plánech do budoucna matky zmiňují potřebu mít více volného času pro sebe, o tom, co chtějí pro své děti, se nezmiňují.

"Ráno se probudím, připravím snídani dětem... Malého pošlu do školky... Byla bych doma. Dělala bych nějak z domu. Po obědě přijdou kluci, že... Udělají úkoly a takové. Měla bych čas pro sebe." (respondentka 5)

„A potom... chci si najít práci! Abych šla do práce, jo. Abych... tu nebyla pořád na tom pracáku. Tak určitě by chtěli mít svoje, že jo. Taky jsou dost velcí kluci a jako v jedné místnosti pořád, to nejde⁸. Ale jako jinak dobrý.“ (respondentka 2)

„Asi, abych byla ve svojem... Malá bude sama v pokojíčku a ... Nevím, byla bych s rodinou, já tam⁹ mám celou rodinu, tak bych mohla být s něma.“ (respondentka 4)

„Budu mít čas, čas pro sebe, dělat to, co chci, mohla bych si koupit co chci. Budu ve svojem bytě, nějak se zabavím. Nebudu mít starosti..“ (respondentka 3)

Respondentky nedokázaly popsat běžný den svých dětí. Všechny věděly, že podle rozvrhu mohou dítě denně očekávat v určitou hodinu, věděly, kdy do AD dochází dobrovolnice. Informace jako například prospěch dítěte, školní starosti a okruh přátel, které já jako dobrovolnice od dětí znám, matky neznaly.

„A jdou spolu ven, jdou na fotbal... takže tak. Oni přijdou ze školy, udělají si rychle úlohu, najijou se, jdou ven. Asi sou líní, nebo já nevim. Jako vzít si knížku, nebo matiku počítat, to ne. My když jsme bydleli na té Přichystalce, tak když jsme přišli sem vlastně, tak

7 Individuálním plánu.

8 „Měla jsem pocit, že je to poprvé, co se maminka zamyslela nad kluky“ (Terénní poznámky).

9 Respondentka pochází z Ostravy.

ta velká změna, vlastně když jsme byli na Přichystalce, měli za barákem hřiště, měli všechno po ruce jako. A neměla jsem představu, že by moje děti dojížděly sem, do města... Oni to vůbec neznali. Jim fakt vyloženě stačilo, že být před barákem, za barákem s balónem, vymýšleli veškeré hry a takový. Měli tam klubovnu, tak veškeré hry vymýšlela Stáza¹⁰ a takové. Tady ne, tady jsou furt venku.“ (respondentka 2)

„Ráno normálně vstanou, že, hygiena, snídaně vlastně, do školy, do školky. Takže přijdou. Snažím se prostě, aby dělali to, co dřív.“ (respondentka 1)

„Tak ona přijde že a jde nahoru za ostatníma anebo jde za váma, nebo je na počítači... Hraje si s děckama, občas mi čte z té čítanky.“ (respondentka 4)

Jak už jsem psala, při rozhovoru s respondentkou 3 byly přítomny obě děti, a tak se stalo, že jsem byla svědkyní interakcí v rodině v části běžného dne. Situaci, která posloužila jako významný materiál pro mé zúčastněné pozorování, mám zdokumentovanou díky diktafonu. Jednalo se o nepřiměřenou reakci matky na chování dětí, popsanou Matouškem, Koláčkovou, Kodymovou (2010, s. 29, 30) jako nevhodné zacházení s nedostatečnou mírou soucitu s dítětem, nízkou frustrační tolerancí a tendencí agresivně reagovat, přičemž vzniká dojem, že rodiče jsou emočně i fyzicky od dětí odděleni. Následuje přepis rozebrané situace:

„On ani nemůže chodit do školky nebo todle, protože on pořád zlobí. Já nevím proč to dělá, ale třeba teďka hele. Lubošku, nelez do toho okna. Dívej se, jak to všechno vypadá, dívej se, jak to všechno vypadá. Já tě nemám ráda, nemám tě ráda, protože ty jsi zlej. Já chcu, abys hezky stavěl kostičky a ty akorát blbosti děláš a Vanesko ty taky. A musíš ho ještě na to okno prostě vzít a pomoci mu ho otevřít, aby se tam byl zase bordel, aby to popadalo všechno a sníš pijete?! Jste nemocní!“ (respondentka 3)

Všechny respondentky si uvědomují, že jejich rodinná situace je atypická, a že z toho pro jejich děti vyplývají jednak rizika v důsledku neefektivního trávení volného času a následná únava, emocionální nestabilita a zhoršená pozornost ve škole či školce,

10 Pracovnice v sociálních službách působící v lokalitě.

rovněž rizika spojená se začleněním do třídního kolektivu z důvodu stigmatizace dětí z azylového domu. O možnostech prevence nebo řešení těchto rizik respondentky nehovoří ani neuvažují.

2.4. Shrnutí interpretace analýzy dat

Identifikovaná rizika jsem rozdělila do tří kategorií: rizika zapříčiněná bydlením v azylovém domě, rizika zapříčiněná životní situací, rizika plynoucí z nízké informovanosti matek o svých dětech a nízkého zájmu o ně.

Rizika zapříčiněná bydlením dětí v azylovém domě jsou nepřítomnost otce v azylovém domě a změny, které nastaly v souvislosti s pravidly a režimem v azylovém domě. Přestože azylové domy pro matky s dětmi podporují rodinu v řešení její tíživé sociální situace, nemůžou tuto službu využívat všichni členové rodiny. Děti tak přicházejí o každodenní kontakt se svým otcem a tuto důležitou roli jim nikdo nenahradí. Jak pro matky, tak pro jejich děti je tato situace plná nových očekávání a nároků, se kterými se musí vypořádat. Aby mohla rodina využívat služby azylového domu, musí dodržovat pravidla, která jsou v mnoha případech prvními pravidly a řádem, se kterými přichází členové rodiny do styku, proto je velmi obtížné se přizpůsobit. V azylovém domě žijí spolu s ostatními rodinami, se kterými musí ve svém vlastním zájmu dobře vycházet, musí tedy hledat vhodné způsoby přizpůsobení soužití s cizími lidmi. Zároveň pro ně vznikají nové role uživatelů azylových domů, které mají stigmatizující prvky, kterým je nutno čelit.

Rizika zapříčiněná životní situací rodiny jsou nepřítomnost sourozenců v azylovém domě (ve dvou případech, protože sourozenec žije v péči otce), změny v chování dítěte a obavy z nejisté budoucnosti. Rodiny v azylovém domě se mnohdy nachází v pro ně neznámé situaci, kterou nejsou schopny řešit vlastními silami, budoucnost je pro ně otazníkem, což s sebou nese neustálý tlak a pocit nejistoty a je tedy těžké si uchovat pocit bezpečí. Život v takové nejistotě se projevuje změnami v prožívání a chování dětí a zapříčiňuje také rozptýlení dětí a zhoršení koncentrace v činnostech, které jsou pro ostatní děti samozřejmostí. Mnoho matek s otcí svých dětí nežije, ale žijí např. s přítelem, kamarádkou či širší rodinou. Při vstupu do sociální služby azylového domu se ale musí rozdělit. Děti tak přicházejí o společné soužití s některými svými nejbližšími. Ačkoliv tato rizika nastávají v důsledku užívání sociální služby azylového domu, příčinou je životní situace rodiny, nikoliv bydlení v azylovém domě.

Rizika plynoucí z nízké informovanosti matek o svých dětech a nízkém zájmu o ně zahrnují malý přehled matek o náplni dne jejich dětí proto, že matky jsou zaneprázdněny hledáním řešení pro svoji obtížnou životní situaci. Toto riziko znamená pro děti neefektivní trávení volného času a nedostatek společných činností dětí se svými rodinami, matkami. Uživatelky služby mají potíže v uplatnění se na trhu práce, proto čelí nedostatku finančních prostředků a nejsou úspěšné v nalezení vlastního bydlení, které by pro jejich rodinu znamenalo jistotu domova. Uživatelky jsou zaneprázdněny hledáním vhodného řešení pro svoji obtížnou situaci a to mnohdy na úkor zájmu o společně trávený čas se svými dětmi. Proto většinou neznají náplň dne svých dětí, avšak tato okolnost je nijak netrápí. Děti bývají často zanedbávány, což ohrožuje jejich další vývoj.

Závěr

V mé bakalářské práci jsem se zaměřila na rizika související s bydlením dětí v azylovém domě z pohledu jejich matek. V teoretické části jsem uvedla souvislost mezi sociálním fungováním a funkcemi rodiny, která dětem vytváří domov a zázemí pro socializaci, rozvoj a tvorbu vlastní identity. Zabývala jsem se vymezením pojmu azylových domů pro matky s dětmi, legislativním uchopením sociální služby a specifiky života v AD.

Ve výzkumné části jsem se zaměřila na rizika, která pro své děti vnímají matky uživatelky Azylového domu Fondu ohrožených dětí v Olomouci. Do výzkumu jsem zahrнула pět uživatelek služby. K získání dat jsem použila design polostrukturovaného rozhovoru, výzkum jsem podpořila vedením terénních poznámek a zúčastněným pozorováním. Během předvýzkumu jsem si uvědomila, že by bylo vzhledem k povaze výzkumné otázky vhodné použít i techniku Otázky po zázraku, kterou jsem do designu rozhovoru vkomponovala.

Při analýze dat jsem výsledky třídila do tří kategorií – výchova, život ve skupině, nejistá budoucnost. Během výzkumu jsem identifikovala čtvrtou kategorii, kterou jsem definovala jako nízká informovanost a zájem matek o své děti, jedná se o riziko identifikované mnou, nikoliv matkami.

Domnívám se, že výsledky výzkumu jsou relevantní zejména pro pracovníky a uživatele AD, protože v poslání je uveden cíl této sociální služby, kterým je umožnit lidem v nepříznivé sociální situaci využívat jak služby veřejnosti, tak i přirozené vztahové sítě, zůstat součástí přirozeného místního společenství, žít běžným způsobem. Rovněž si myslím, že tento poznatek je aplikovatelný i v jiných azylových domech pro matky s dětmi, protože, jak navrhuji v diskuzi, s potenciálem společné síly skupiny uživatelů se dá pracovat na společných aktivitách uživatelek se svými dětmi a tím rozvíjet vzájemné vztahy v rodině, umocňovat pocit bezpečí a zázemí dětí.

Diskuze

Z výsledků výzkumu vyplývá, že uživatelky sociální služby Azylového domu Fondu ohrožených dětí v Olomouci vnímají pro své děti rizika vyplývající z bydlení na azylovém domě především nepřítomnost otce na azylovém domě a změny, které nastaly v souvislosti s pravidly a režimem na azylovém domě. Matky identifikovaly riziko v neúplnosti rodiny, zejména v nepřítomnosti otce, v některých případech i sourozenců, což vede jejich děti k identifikaci ostatních obyvatelů azylového domu jako členů malé skupiny, která splňuje velmi podobné funkce jako rodina. Respondentky používají fakt, že s dětmi bydlí na azylovém domě jako omluvu pro nezdary a těžkosti vlastní i jejich dětí. Reflektují, že žijí se stigmatem azylantů.

Vzhledem k povaze tří kategorií zjištěných rizik se domnívám, že jako realizovatelná prevence by mohlo sloužit uskutečnění volnočasové činnosti ve skupině. Obyvatelé AD se již teď scházejí jednou týdně na úterní komunitě, takže předpokládám, že by kvůli dalšímu setkávání nepocítovali strach a nejistotu z neznámého. Zároveň jsou všechna rizika identifikovaná uživatelkami služeb nějakým způsobem v souvislosti s životem ve skupině obyvatel azylového domu (komunity, jak to nazývají respondentky), proto vnímám skupinu jako velký potenciál. Jak píše Coulshed a Orme (2006, s. 247–248), jádrem skupinové práce je síla a schopnost členů skupiny jako celku uskutečnit změnu. Je to proto, že spojením zkušenosti, těžkostí, cílů se zvyšuje repertoár možných alternativních řešení oproti individuální práci. Výhoda skupinové práce tkví také ve zpětnovazební síle. Skupina svým členům nabízí pomyslné zrcadlo a aktérovi se dostává zhodnocení, utváří se vhodná interakce, vztahy, role. Jestliže jsou postoje, hodnoty a jednání přijaty členy skupiny, dochází k identifikaci a internalizaci.

Nevýhodou mnou navrhovaného řešení může být „druhá strana mince“, jak o ní píše Glumbíková (2014, s. 38-39) v časopise Sociální práce/Sociálna práca ve své úvaze o doplňkových službách v azylových domech pro matky s dětmi. Jako přínosy můžeme vnímat, že právě doplňkové služby mohou být poutavou změnou v jinak stereotypním životě, která může být pro uživatelky impulzem či inspirací, kterou hledaly. Organizované společně trávené odpoledne matek s dětmi může posílit pozitivní vztah nebo zprostředkovat zážitek či posílit důvěru a přispět ke zplnomocnění sebedůvěry uživatelek. Existuje však také negativní dopad podobných akcí, a to otázka efektivnosti. Je třeba

vyvážit míru zprostředkovávání podobných aktivit, aby nedošlo k demotivaci, „z pohodlnění uživatelů“, nebo třeba následnému pocitu osamělosti při opuštění azylového domu.

Použitá literatura

- 1) AD FOD. (2013). Informace pro žadatele AD FOD v Olomouci. [on-line]. Dostupné 20. 3. 2015 z <http://www.azylovydumolomouc.cz/slozka/info-pro-zadatele>.
- 2) Barker, P. (2012). *Rodinná terapie*. Praha, Kroměříž: TRITON.
- 3) Coulshed, V., Orme, J. (2006). *Social work practise*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- 4) De Shazer a kol. (2011). *Zázračná otázka: krátká terapie zaměřená na řešení*. Praha: Portál.
- 5) Disman, M. (2007). *Jak se vyrábí sociologická znalost : příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.
- 6) Fischer, S., Škoda, J. (2009). *Sociální patologie : analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha : Grada Publishing.
- 7) Giddens, A. (1998). *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- 8) Gjuríčová, Š., Kubička, J. (2003). *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing.
- 9) Goffman, E. (2003). *Stigma. Poznámky o způsobech zvládnání narušené identity*. Praha: SLON.
- 10) Glumbíková, K. (2014). Doplnkové služby v azylových domech : Panna, nebo orel? *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 2, s. 38-39.
- 11) Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- 12) Homolková, Z. (2010). Děti z azylu. In: *Chudoba – záležitost nás všech. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference*. (s. 92 - 95) Hradec Králové: Oblastní charita Hradec Králové ve spolupráci s Katedrou kulturních a náboženských studií PF UHK.
- 13) Hradecký, I. (2010). Bezdomovství a chudoba. In: *Chudoba – záležitost nás všech. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference*. (s. 80 - 87) Hradec Králové: Oblastní charita Hradec Králové ve spolupráci s Katedrou kulturních a náboženských studií PF UHK.
- 14) Hradečtí, V. a J. (1996). *Bezdomovectví – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.

- 15) Hrčka, M. (2001). *Sociální deviace*. Praha: SLON.
- 16) Jedlička, R. (2011). *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. Praha: Portál.
- 17) Kahoun, V. a kol. (2007). *Vybrané kapitoly k sociální práci: Sociální práce II*. Praha: TRITON.
- 18) Krebs, V. a kol. (2010). *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- 19) Labáth, V. a kol. (2001). *Riziková mládež. Možnosti potenciálních změn*. Praha: SLON.
- 20) Maříková, H., Křížková, A., Vohlídalová, M. (2012). *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: SLON.
- 21) Matoušek, O. (2003). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- 22) Matoušek, O. a kol. (2013). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- 23) Matoušek, O., Kolářková, J., Kodymová, P. (2010). *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.
- 24) *Metodika práce pracovníků stálé služby v Azylovém domě pro matky s dětmi FOD v Olomouci*.
- 25) Michalík, J. (2008). *Smluvní vztahy v sociálních službách*. Praha: VCIZP – sekce vzdělávání.
- 26) Miller, S. D., Berg, I. K. (2014). *Zázračná metoda: Radikálně nový přístup k problémovému pití alkoholu*. Praha: Portál.
- 27) Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- 28) Možný, I. (1999). *Sociologie rodiny*. Praha: SLON.
- 29) Munková, G. (2013). *Sociální deviace. Přehled sociologických teorií*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- 30) Musil, J. V. (1999). *Speciální psychologie I*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 31) Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie*. Praha: ACADEMIA.
- 32) Ritchie, J., Lewis, J., Mc Naughton Nicholls, C., Ormston, R. (2014). *Qualitative Research Practice : A Guide For Social Science Students And Researchers*. London: SAGE Publications Ltd.
- 33) Rozhoň, M. (2013). Rodina v nejistotě. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 3, s. 51-58.

- 34) Strauss, A., Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce.
- 35) Špatenková, N. a kol. (2004). *Krize: psychologický a sociologický fenomén*. Praha: Grada Publishing.
- 36) Šrajer, J., Musil, L. (2008). *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. České Budějovice, Brno: ALBERT.
- 37) Vágnerová, M., Csémy, L., Marek, J. (2013). *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum.
- 38) Vymazalová, M. (2006). *Výchovně vzdělávací proces s matkou v azylovém domě*. (diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého
- 39) Zákon o sociálních službách. Zákon č. 108/2006 Sb. V účinném znění ke dni 20. března 2015.
- 40) Zákon o životním a existenčním minimu. Zákon č. 110/2006 Sb. V účinném znění ke dni 20. března 2015.